

Арипова Г.С., Ысакова А.М., Анарбаева Д.М.

КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ – КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ЧЫГААН УУЛУ

Арипова Г.С., Ысакова А.М., Анарбаева Д.М.

КАСЫМ ТЫНЫСТАНОВ ВЫДАЮЩИЙСЯ СЫН КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА

G.S. Aripova, A.M. Ysakova, D.M. Anarbaeva

KASYM TYNYSTANOV OUTSTANDING SON OF THE KYRGYZ PEOPLE

УДК: 947.526.43

Бул макалада Кыргызстандын тарыхындагы К.Тыныстановдун ролу жана орду жөнүндө баяндалат.

В этой статье повествуется место и роль К.Тыныстанова в истории Кыргызстана.

This article tells about K.Tynystanov's role and place in the history of Kyrgyzstan.

Совет мезгилинде репрессия учурунда кыргыз элинин көптүгүн чыгаан уулдары жалган-жалаалуу айыптарга жыгылышып, жашыруун атылышып, бир далайга ысымдары куугунтукка алынып белгисиз калышкан. Ак жүрөк, чынчыл мезгилинин алдынкы атуулдарынын өмүр жолун ачып берүү биздин парзыбыз. Булардын көпчүлүгү кыргыз улутунун өнүгүшүнө, кыргыз мамлекетинин кайра жаралышына, гүлдөшүнө бүт жан-дили арнаган саясий ишмерлер, окумуштуулар, адабияттын, искусствонун мыкты өкүлдөрү эле. Алардын катарында К.Тыныстановдун тарыхта бараандуу орду бар.

«Жерди алса болбойбу, мал-мүлктү алса болбойбу, анчалык душман экен, башты алса болбойбу? Бирок адамдын эс-учун алат деген шумдукту ким ойлоп, кимдин колу барды? О, жараткан, эгер сен бар болсоң адамдын арам ниетине ушуну кантип киргиздин? Мындан башка жер жүзүндөгү кыяматчылык аздык кылдыбы?» Бул саптар Ч.Айтматовдун «Кылым карытаар бир күн» романында берилген. Канчалаган азаматтарды бейкүнөө атып, нечендеген тагдырларды боздоткон кара өзгөй, ниети бузуктардын кыңыр иши, ачуу чындыгы 53 жылдан кийин билинип отурат. 1938-жылы 5-ноябрда 40 адамды, 8-ноябрда 98 адамды атып салышкан. Алар жалган жалаа, эч кандай изилдеп-иликтөөсүз, юридикалык мүнөзгө ээ болбогон аракеттер менен «диверсант», «террорист», ойдон чыгарылган «социал-туран партиясынын мүчөсү» деген негизсиз айыптар менен атылып кетиши өтө кейиштүү.

Бул 138 адам 30-40 жаштын ортосундагы азаматтар баралына жаңы келип, эми элине кызмат кылып, күч берер кезинде жок кылынган. Чоң-Таштагы алардын 1991-ж. сентябрда кайта көмүлгөн мүрзөсү «Ата Бейит» аталган. 2000-жылдын 14-июлунда бул жерде элибиздин тарыхын камтыган мемориалдык музей салтанаттуу түрдө ачылган, анын материалдары биздин урпактарга таасын жана айкын сабак болуп калмакчы. Бул музейдин кире беришинде кыргыз Эл жазуучусу Чыңгыз Айтматовдун терең нускалуу төмөндөгү сөзү жазылып турат: «Режим

жасаган террор өзүнүн ырайымсыздыгы жана көлөмү боюнча тарыхта болуп көргөн эмес. Мындай окуялар кайталанбасын үчүн адамдар ыймандуулукка жана ички бийликке баш ийип, Кудайды көкүрөгүнөн чыгарбай жашоосу үчүн колдон келген нерсенин баарын жасообуз керек». Андан ары Чоң-Таштагы «Ата-Бейитинин» кыскача таржымалы айтылат. Кыргыз улутунун өнүгүшүнө, кыргыз мамлекетинин кайра жаралышына, гүлдөшүнө бүт жан дилин арнаган саясий ишмерлер, окумуштуулар, адабияттын, искусствонун мыкты өкүлдөрүнө арналган Н.Сыдыковдун «Айтматовдун көз жашы» аттуу ырында эскерилет.

Отуз беш, кырк жаштагы
Кыргызымдын 138 эр азаматы.
Сталиндик террордун
Болушкан курмандыгы.
Алар кимдер?
Текөөр кант шумкарлары.
Алыска чуркай турган
Кыргызымдын тулпарлары.
Алар кимдер?
Жүрөгү эле согуп турган.
Мээси эле оргуп турган,
Каны эле жүрүп турган.
Жашы эле күлүп турган кыргызымдын...
Абдрахманов, Алиев, Тыныстанов, Баялиев,
Бир топ узун тизмени
Атап турду Президент.
өткөндөгү бийликке
өз атынан кечирим
Сурап турду Президент.

Ушу «Чоң-Ташта» 1938-жылы тоталитардык бийлик мезгилинде, бейкүнөө атылган 138 адамдан кийин «Ата бейитке» айланган көрүстөндө сөөгү коюлгандардын бири жана жогорку акындын ырында эскерилген Касым Тыныстанов жөнүндө баян кылсак.

Касым Тыныстанов – жазуучу, окумуштуу жана мамлекеттик ишмер, өз убагында жеке адамга сыйынуу доорунун, саясий жарлык жармаштыруу мезгилинин курманы болгон. Касым Тыныстановдун өмүрүнүн урунтуу жылдарына токтолсок. Ал 1901-жылы 10-сентябрда азыркы Ысык-Көл районунун Чырпыкты айылында туулган. Алгачкы билимди 1909–1912-жж. диний мектепте алган, 1912-14-жж. өзбек мектебинде, ал эми 1914–16-жж. Каракол шаарында орус-тузем мектебинде окуган. 1916-жылдагы улуттук көтөрүлүштөн кийин үрккөн эл менен Касым кытай жерине Ыссык-Көлгө кайтып келип, Тепке айылында таякелериникинде туруп калат. 1919-1924-жж. Таш-

кенттеги Казак-кыпчак агартуу институтун бүтүргөн. Ошол жылдары Туркестан Коммунистик жаштар союзунун катарында болгон 1924-жылдан тартып Коммунистик партиянын мүчөсү. Кыргыз илимий комиссиясынын мүчөсү. Туркестан АССРинин Академиялык борборунун Кыргыз бөлүмүнүн жооптуу секретары, 1925-жылдан анын төрагасы. Бир эле учурда «Эркин-Тоо» газетасынын редактору. 1925–1930-жж. – Кыргыз АССР алгачкы Агартуу Эл Комиссары. Ошол эле жылдары «Жаңы маданият жолунда» журналынын редактору болгон. 1930–37-жж. – республиканын Маданий курулуш институтунун илимий кызматкери жана директору. К.Тыныстанов ошондой эле эки ишти айкаштырып, Кыргыз Педагогикалык институтунда окутуучу, доцент (1932-ж) жана профессор (1936-ж) болуп иштеген.

К.Тыныстановдун өмүрү көп кырдуу, ар тараптуу, көп жагынан бирдей эмес, ал тургай карамакаршылыктуу өмүр. Ал, орус тилинде эркин сүйлөп, казак тилинде ыр жазып, дунган, өзбек, уйгур, азербайжан тилдеринде кыйналбай окуган. Музыкалык аспаптарда чебер ойной билип, «Манас» эпосунун чоң-чоң үзүндүлөрүн жатка айткан. 1920-жылы казак тилинде жазылган Касымдын «Жаштарга» деген ырын мисал кылып өтсөк.

Оян жастар, ойлан, жастар!
Карап жатпа, көзүңдү аш!
Сал аякты, ири адымда,
Умтул энди, алга бас!
Эли-журтын сенин отур
Эр азамат, сендерге
Сендер чыгып, болсаң корган,
Ийни жетер көктөргү.
Аргымагын катырып ал
Чык, эзилме айбаттан!
Кылыч мылтык асынып ал,
Жауң качсын, кайраттан!
Жауң жеңип кайткай э деп,
Карыя берер батасын.
Сендерге сенин эл-журтың,
Тынштык көй менен жасасын.
Журт корганы эрим деп
Жарың жүрөр кубанып.
Келгенине элине,
Алдыңдан шыгар буралып!...

Ар кандай кызмат ордунда иштөө менен К.Тыныстанов өзүнүн илимди уюштуруучулук талантын жана изилдөөчү-лингвисттик шыгын таасын көрсөткөн. 1933-жылдан тартып К.Тыныстанов борбордук басма сөз беттеринде улутчул деген тынымсыз саясий күнөө коюнун объектисине айланды. 1937-жылы камакка алынып, 1938-ж. атылган. 1957-жылы «күнөөсү жок» деп акталат. Бишкек шаарындагы көчөлөрдүн бирине жана Каракол шаарындагы педагогикалык институтка анын ысымы ыйгарылган.

Кыргыз басма сөзү жок кезде Касымдын алгачкы ыр жазуу далалаты алгачкы 1919-1924-жылдарында эле казак газеталары менен журналдарынын

беттеринде: теңи казакча, кыргызча, бир бөлүгү - кыргызча жарык көрүп келген. 1925-жылы Москвада «Касым ырларынын жыйнагы» жарык көрөт. Ага казакча жана кыргызча жазган отуз ыры менен «Жаңыл Мырза» аттуу поэмасы кирген. 1924-жылы январь-апрель айларында «Жаш кайрат» журналында К.Тыныстановдун «Мариям менен көл боюнда» деген тунгуч аңгемеси «Келгин» жашыруун ысымы астында жарыяланган. Чындыгында бул совет адабиятынын алгачкы аңгемеси эле. Жаш илимпоз-лингвист кыргыз алфавитин иштеп чыгууга абдан активдүү катышкан. Кыргыз тил илимин негиздөөдө зор эмгек сиңирип, ал грамматика, синтаксис, лексикология жагынан эң негиздөө эмгектерди жазып калтырды. 1924-жылы Ташкенде анын «Алиппеден кийин окуу үчүн хрестоматиясы», 1926-жылы «Чоңдор үчүн Алиппе», 1927-жылы «Эне тилибиз» деген китептери жарык көргөн. 1928-жылдан баштап араб алфавитине өтүүдө К.Тыныстановдун эмгеги зор болгон.

К. Тыныстанов драматург, «Манас» эпосун кагаз бетине түшүрүүчүлөрдүн бири жана анын илимий жактан алгач изилдөөлөрдү уюштуруучулардан да болгон. 1935-жылы Фрунзе – азыркы Бишкек шаарында «Манас» эпосу боюнча илимий конференция өткөрүлгөн. Ошентип «Манастын», «Чоң казакты» орус тилинде жарыялоого даяр болгондо, тилекке каршы, Касым 1937-жылы түрмөгө камалып 1938-жылы декабрда атылган. Ал китеп 1946-жылы гана басылып чыккан. Анын жаңы редактору профессор К.К.Юдахин болгон.

Жыйынтыктап айтканда К.Тыныстанов совет мезгилиндеги улуттук алгач жазуучулардын бири, Кыргыз Совет республикасынын тунгуч эл агартуу комиссары. Кыргыз тилинин грамматикасын негиздеген профессор жана элибиздин маданиятынын, адабиятынын өнүгүшүнө зор таасир эткен мамлекеттик ишмер, өз доорунан озуп жашаган чыгаан инсан катары кыргыз тарыхынан олуттуу орунду ээлегени шексиз. Аны замандаштары «Кыргыздын Ломоносову» деп аташкан. Мына ошентип анын өмүрү тоталитардык режимдин кылмыштарынын бетин ачып көрсөтөт «ак ийилет, бирок сынбайт» дегендей эл үзүнүн чыгаан уулунун эмгегине баа берүүдө.

Касым Тыныстановдун аты дүйнөлүк даназага ээ болуп, кыргыз элине сыймык алып келди.

Адабияттар:

1. Сейдакматов К. Тил илиминин маселелери - Илим: Фрунзе, 1987.
2. Юдахин К.К. Лингвистика в Киргизии. Ф., 1946.
3. История Кыргызской ССР. Фрунзе, 1968.Т.I.
4. История Кыргызской ССР. Фрунзе, 1967.Т.II.
5. Аны менен биз сыймыктанарбыз.- Кыргыз туусу. 1991-ж.16-сентябрь, №20.
6. Акындык өмүр.- Кыргыз маданияты. 1991-ж. 17-январь, №2.

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.